

~ 1878. aastal ehitatud
Aidu vallamaja Viljandi-
maal. (Foto: erakogu)

VALLAMAJAD

Hanno Talving

FOTOD: ERAKOGU, RAHVUSARHIIV

19. veebruaril 1866 kinnitas keiser Aleksander II Peterburis Balti kubermangude vallakogukonna-seaduse, mis vabastas vallad mõisa eestkostest ja järelevalvest. Seda aastat peetakse iseseisvate omavalitsuste algusajaks. Seadusega eraldati mõisa- ja vallamaad, kõiki omavalitsusi kohustati asutama vallakoole, loodi vallakirjutaja ametikoht ning kogukonna elu korraldav organ vallavolikogu.

Oluliseks nõudeks oli kohustus viia vallakohtud mõisatest üle vallamaadele – see pani aluse eriotstarbeliste kohtu- ja vallamajade ehitamisele. Enne 1866. aasta seadust pidas vallakohus oma istungeid mõisa poolt eraldatud ruumides, tavaliselt kas valitseja- või teenijatemajas. On teada ainult üks enne vallaseadust ehitatud kohtumaja, milleks oli 1863. aastal Kambja kihelkonnas Vana-Kuustes valminud kohtuhoone.

Pärast 1866. aasta vallareformi kulges uute kohtu- ja vallamajade ehitamine Eestis kaht erinevat teed pidi. Majanduslikult jõukamas Liivimaa kubermangus

hakati neid püstitama kiiremini ja rohkem kui Eestimaa kubermangus. Enamik sellal Lõuna-Eestis ehitatud vallamaju olid piirkonnale iseloomulikud vanabalti ehk *urbaltisch*-tüüpi poolkelpkatusega puit- või kivihooned. Paljud neist olid nii suured, et ei vajanud hiljem juurdeehitusi ning nendes tegutsesid vallavalitsused kuni sõjaeelse Eesti Vabariigi lõpuni.

Erinevalt Liivimaast hakati Eestimaa kubermangus vallamaju püstitama hiljem ning need olid märksa tagasihoidlikumad. Majandusliku kitsikuse tõttu ehitati ajavahemikus 1866–1889 lõviosa Põhja-Eesti vallamajadest kulude kokkuhoidmiseks kokku kooliga. Taolisi hooneid, kus ühe katuse all olid vallakool, vallavalitsus ja kohus ning koolmeistri-vallakirjutaja elamine, kutsuti kogukonnamajadeks.

Üks Eesti vallamajade arenguloo olulisemaid mõjutajaid oli 1889. aastal jõustunud Balti kubermangude kohtureformi ning talurahvaasutuste ümberkorraldamise seadus, millega kehtestati kindlad nõuded

kohtupidamise ruumidele ja protsessile. Kohtupidamiseks pidi olema omaette kohtutuba, mille laual oleks kohtukull. See oli riigivapiga tipnev puidust või metallist kolmnurkne püstprisma, mille tahkudele olid kleebitud Peeter I kolm ukaasi käitumisjuhendiks kohtumõistjatele. Kohtusaali ühes otsas paiknes kohtumeeste istumiskoht, mis oli tavaliselt muust saalist kõrgemal poodiumil ning eraldatud treitud pulkadest võreaia ehk balustraadiga.

Lisaks nägi seadus ette kohtumajja kahe uue ruumi sisseseadmist: oma järke ootavatel tunnistajatel, kes ei tohtinud teiste tunnistajate kuulamise juures viibida, pidi olema eraldi ruum ning kohtumeestel nõupidamiseks ja otsuse langetamiseks oma tuba.

1889. aasta seaduse ja sellele järgnenud juhtnõotide kohaselt kujunes välja vallamajade kindel ruumijaotus: kohtusaal, kohtumeeste nõupidamistuba, tunnistajate tuba, kaks arestikambrit (üks meestele, teine naistele), vallavalitsuse ja kohtu kantselei, vahimehe ehk kasaka tuba ning vähemalt kahest toast ja köögist koosnev vallakirjutaja korter. Osa vallamajades seati sisse ka ülemuste peatumiseks mõeldud külaliste-tuba ning eriti puidust hoonetes tulekindel laekaruum, kus hoiti raha ja väärtpabereid. Enamasti vallamajades neid ettenähtud ruume ei olnud – seega tuli need võimalusel kohandada või ehitada täiesti uued hooned. Senistel mõisate järgi kujunenud väikevaldadel oli nõuetekohaseid vallamaju majanduslikult võimatu ja ebaotstarbekas ehitada, mistõttu 1890. aastate algul liideti rohkem kui tuhat Eesti valda 365 vallaks.

Vastliidetud valdadel hakkasid ametivõimud nõudma esinduslikke kohtu- ja vallamaju, sest keisri nimel kohtumõistmist ei sobinud teha mingis hurtsikus. Uute vallamajade ehitamise raskus langes täielikult kogukondade õlule, sest riigilt ei saadud selleks mitte mingisugust abi. Kuigi kogukonnad püüdsid läbi ajada väga kokkuhoidlikult, läks vallamaja ehitamine maksma tuhandeid rublasid, keskmiselt 4000–6000 rbl, kuid sellist vaba raha valdadel polnud. Vajaliku summa saamiseks võeti kas eraisikutelt või valla erinevatest kapitalidest laenu, sagedamini määrati kogukonna täiskasvanud meeshingedele lisamaks. Uue vallamaja ehitamiseks palgati tavaliselt avalikul vähempakkumisel kogenud ehitusmeister, samas püüti osa töid, eriti materjali vedu, teha kogukonna jõududega. Üllatavalt palju on vallamajade ehitamist toetanud kohalikud mõisad, kelle poolt on

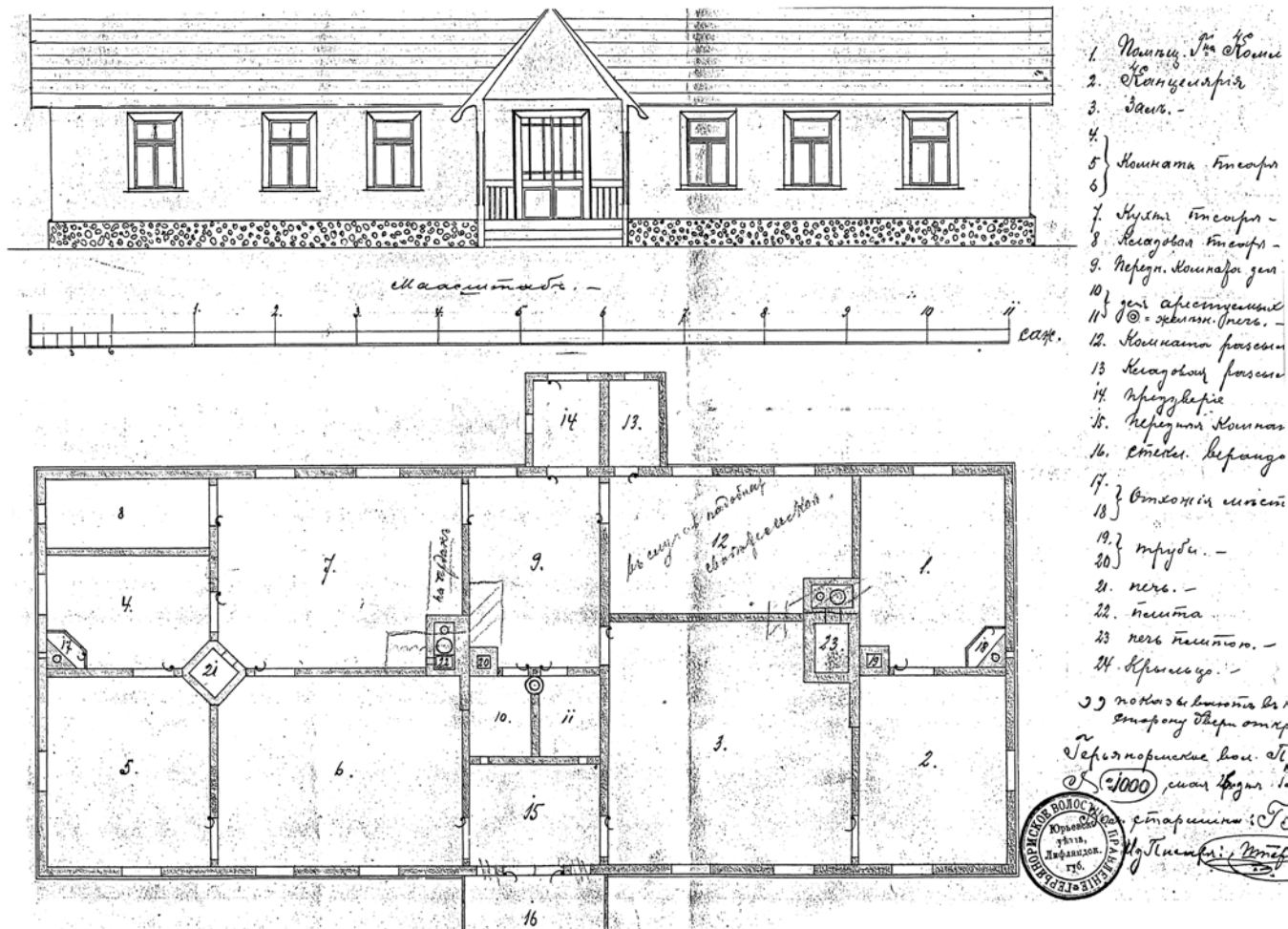

^ Keila vallamaja kohtusaal ning vallakohtu ja -valitsuse liikmed. (Foto: erakogu)

~ Tüüpprojekti järgi aastatel 1892–1893 ehitatud Kihelkonna vallamaja Saaremaal. (Foto: erakogu)

sageli kingitud hoone krunt ja ehitusmaterjal. Kulude kokkuhoiu ja rahanappuse tõttu olid uued vallamajad reeglina lihtsad ja äärmiselt napilt kaunistatud kroonulikud ehitised, mistõttu tõusevad teistest esinduslikumad hooned, nagu Tori või Pala vallamaja, eriliselt esile. Siin-seal, näiteks Saaremaal, kasutati uute vallamajade puhul ka arhitekti poolt väljatöötatud tüüpprojekte.

~ 1897. aastal valmistatud Härjanurme vallamaja plaan. (Rahvusarhiiv)

1 – külastetuba; 2 – kantselei, mida kasutati ka kohtu nõupidamisruumina; 3 – kohtusaal; 4–6 vallakirjutaja eluruumid; 7 – vallakirjutaja köök; 8 – vallakirjutaja sahv; 9 ja 15 – eestoad; 10–11 – arestikambri; 12 – vahimehe korter, mida kohtuistungite ajal kasutati tunnistajate toana; 13 – vahimehe sahv; 14 – eeskoda; 16 – veranda; 17–18 kemmergud

Tänu 1890. aastate algul läbi viidud vallareformile ja riigi survele on sellest ajast kuni Esimese maailmasõjani ehitatud enamik Eesti vallamajadest. Ka Härjanurme uus vallamaja ehitati märgitud perioodil. 5 × 12 sülla suuruse tellisvoodriga maakivist vallamaja püstitas aastatel 1897–1898 ehitusmeister Ivan Zaitsev, kes sai töö eest tasuks 1950 rbl. Hoone ehitusmaterjal osteti valla poolt, 300 rbl annetas selleks Härjanurme mõisnik, krahv Ernst von Manteuffel.

Eesti Vabariigi ajal 1918–1940 ehitati täiesti uusi vallamaju küllaltki vähe, kõigest 21. Samal ajal toimus vanade vallamajade ulatuslik moderniseerimine ja laiendamine. Selle käigus ehitati välja vallamajade seni kasutuseta olnud katusealused, millega lisandusid hoonetele tavaliselt mansardkorrused.

Tänapäevaks on Eestis alles umbes 280 vana vallamaja, millest kümmekond on kooliga ühe katuse alla ehitatud nn kogukonnamajad. Suur osa vanadest vallamajadest on praeguseks muudetud elamuteks (sh Härjanurme), märkimisväärne hulk hoonetest seisab ka kasutuseta või on sootuks hüljatud. Paljud vallamajad on senini kogukonna teenistuses, kuid nende otstarve on muutunud – neis paiknevad raamatukogud, külakeskused, seltsimajad, muuseumid, kauplused, sotsiaalasutused jms. Kuni 2017. aasta vallareformini töötas vanades vallamajades 26 Eesti omavalitsust. Pärast viimast suurt omavalitsuste liitmist, kui alles jäi üksnes 64 valda, asub veel ainult üks vallavalitsus oma ajaloolises hoones. Selleks on Kastre vallavalitsus, mis paikneb 1896–1897 ehitatud Haaslava vallamajas.